

Oppdragsrapport nr. 12 - 2006

Pål Strandbakken

Barrierer for gode energiløsninger i husholdningene

SIFO

© SIFO 2006
Oppdragsrapport nr.12 – 2006

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporten er lagt ut på internett for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Statens institutt
for forbruksforskning

National Institute
for Consumer Research

Oppdragsrapport nr. 12 - 2006

Tittel Barrierer for gode energiløsninger i husholdningene	Antall sider 29	Dato 04.09.2006
Title Barriers to good energy solutions in households	ISBN	ISSN
Forfatter(e) Pål Strandbakken	Prosjektnummer 11-2006-44	Faglig ansvarlig sign.
Oppdragsgiver Enova SF		
Sammendrag <p>Statens institutt for forbruksforskning (SIFO) har sommeren 2006 utredet for Enova SF spørsmål om husholdningenes energibruk; betingelser og hindringer for energisparing og strømsparing, under prosjektittelen Barrierer for gode løsninger – om energisparing i norske husholdninger. Nytt empirisk materiale til utredningen ble utarbeidet gjennom i alt fire fokusgruppeintervjuer gjennomført i juni 2006 i Oslo og Trondheim. På bakgrunn av strømforsynings- og prissituasjonen, som ble til et tema på sensommeren 2006, ble prosjektet eller rapporten mer aktuell og relevant enn det som var forutsatt i planleggings- og gjennomføringsfasen. Problemformuleringer, prosjektdesign og fokusgruppeintervjuer er gjort før disse debattene begynte å prege alle medier.</p> <p>Selv om vi ikke kan tenke vekk pris- og forsyningsdebatten, så er det viktig å holde fast ved at tenkningen bak fokusgruppeintervjuene er knyttet opp mot en mer gradvis innføring av bedre energiløsninger i husholdningene, hvor verdien "økonomi" heller har vært belønning for riktige avgjørelser, enn – som i dag – straff for gale valg og løsninger. Hovedproblemstillingen har i dette prosjektet vært hvilke muligheter vi har for å påvirke husholdningene til å ta de riktige løsningene på energifeltet.</p>		
Summary <p>The National Institute for Consumer Research (SIFO) report on energy conservation and electricity savings in the project Barriers for good solutions – on energy saving and energy measures in Norwegian households in an assignment from Enova SF. New empirical material for this study is obtained through 4 focus group interviews from June 2006, in Oslo and Trondheim. Seen in the light of the electricity supply and pricessituation which came into focus in late summer 2006, this report became even more topical and relevant than what was anticipated when we planned and carried out this project. The formulation of questions, the project design and the focus group interviews were all completed when the matters came to dominate most Norwegian media.</p> <p>Even though we cannot ignore the price and supply conditions, it seems imperative to remember that the idea behind these interviews is a gradual introduction of better energy solutions in households, where the value of "economy" is considered a reward for correct solutions, rather than – as today – a punishment of wrong choices and solutions. The main problem at hand in this project is what possibilities we do have to influence the energy decisions made by the households.</p>		
Stikkord 5 typer barrierer, energy solutions, mulighetsvindu, økende boareal		
Keywords 5 types of barriers, energy solutions, windows of opportunity, increasing area for living		

Barrierer for gode energiløsninger i husholdningene

av

Pål Strandbakken

2006

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 4682 Nydalen, 0405 Oslo

Innhold

Innhold	5
1 Bakgrunn for prosjektet	7
2 Samfunnsmessig bakgrunn	9
3 Materiale og metode	13
4 Windows of opportunity	15
4.1 Fysiske og strukturelle barrierer	16
4.2 Politiske barrierer	17
4.3 Økonomiske barrierer	17
4.4 Kulturelle-normative barrierer	19
4.5 Individuelle og psykologiske barrierer.....	23
5 Andre forhold.....	25
6 Oppsummering.....	27
Konklusjoner	29
Litteratur.....	30

1 Bakgrunn for prosjektet

Statens institutt for forbruksforskning har sommeren 2006 utredet for Enova SF spørsmål om husholdningenes energibruk; betingelser og hindringer for energisparing og strømsparing, under prosjekttittelen Barrierer for gode løsninger – om energisparing i norske husholdninger. Nytt empirisk materiale til utredningen ble utarbeidet gjennom i alt fire fokusgruppeintervjuer gjennomført 7. og 8. juni 2006 i henholdsvis Oslo og Trondheim. Fokusgruppene ble organisert, rekruttert og moderert av TNS Gallup ved Paal Eckhoff Salvesen.

Et notat om en prioritert problemstilling; ”Hvordan virker en anbefalelsesordning fra et organ som Enova?”, ble levert i uke 25 (Pål Strandbakken: ”Enova anbefaler!” - utfordringer og muligheter ved en anbefalelsesordning). En viss overlapping mellom det notatet og herværende rapport er uunngåelig. Rapporten skal imidlertid behandle det empiriske materialet noe grundigere, ved å dekke et større spekter av spørsmål og temaer og eventuelt ved å være noe mer teoretisk reflektert. Videre går vi i liten grad inn på de spørsmålene som den forrige rapporten fokuserte på, som tillit til avsender, informasjonsoverflod, merkevarebygging osv., selv om de underforståtte problemstillingene; selve ”erkjennelsesinteressen” er og blir knyttet til hvilke muligheter vi har for å påvirke husholdningene til å ta de riktige løsningene på energifeltet.

På bakgrunn av strømforsynings- og prissituasjonen, som ble til et tema på sensommeren 2006, ble prosjektet eller rapporten mer aktuell og relevant enn det som var forutsatt i planleggings- og gjennomføringsfasen. Problemformuleringer, prosjektdesign og fokusgruppeintervjuer er gjort før disse debattene begynte å prege alle medier.

Selv om vi ikke kan tenke vekk pris- og forsyningsdebatten, så er det viktig å holde fast ved at tenkningen bak fokusgruppeintervjuene er knyttet opp mot en mer gradvis innføring av bedre energiløsninger i husholdningene, hvor verdien ”økonomi” heller har vært belønning for riktige avgjørelser, enn – som i dag – straff for gale valg og løsninger.

2 Samfunnsmessig bakgrunn

På det tidspunktet prosjektet ble planlagt (våren 06), og fokusgruppeintervjuene ble gjennomført (juni 06) var etter alt å dømme oppmerksomheten på energi- og strømspørsmål i befolkningen helt ”vanlig”; det vil si ubetydelig. Det var årsaken til at man valgte å rekruttere inn deltakere som man kunne anta var spesielt oppmerksomme på fenomenene og/eller som hadde muligheter til å handle i feltet ”gode energiløsninger i husholdningene”. Tanken var i hovedsak å vinkle informasjonsarbeid og debatt på en kobling mellom husholdningenes muligheter for å redusere strømutgifter og befolkningens generelle opptatthet av miljø; særlig klimaspørsmål.

Erfaringsmessig har ”ENØK-tiltak” aldri vært noen suksess i Norge, og dette har blitt forklart med en kombinasjon av komparativt sett lave priser til forbruker og folks i og for seg korrekte oppfatning av vannkraft som ”ren”. Pedagogisk sett kunne man argumentert for at norsk vannkraft med fordel kunne vært brukt til å fase ut svenske atomkraftverk og danske kullkraftverk. Et naturlig spørsmål kunne da være om forbrukerne ville være villige til å akseptere en høyere strømpris mot å få reduserte utslipp av klimagasser. Den type spørsmål kan trolig bare reises i en situasjon hvor velstanden er betydelig og erkjent, med stabilt lave strømpriser, eller i et debattklima hvor det er et sterkt fokus på miljøspørsmål og klimaproblematikk.

Det som imidlertid skjedde på sensommeren, var at tematikken rundt strømpriser og strømforsyning eksploderte i offentligheten, og på en annen måte enn vi hadde tenkt. En tørr sommer, og sikkerhetsproblemer i svenske atomkraftverk, har gjort landet mer enn vanlig avhengig av import av dyr polsk og tysk kullkraft. I tillegg har vi en lenge varslet kraftkrise i Midt-Norge, som har blitt fokusert rundt spørsmålet om bygging av et gasskraftverk på Mongstad og på hvorvidt myndighetene i så tilfelle skal kreve CO₂-rensing (i det hele tatt eller fra starten av). I og med at det uansett vil ta tid å planlegge, bygge og få startet opp et gasskraftverk, uavhengig av eventuell rensing, så ville det ikke kunne avhjelpe forsyningsproblemer og det som regnes som høye priser i dagens situasjon, men det preger debattklimaet: ”De fleste nordmenn tror omstridte gasskraftverk er mest effektive for å unngå en kraftkrise” (Nettavisen 210806)¹. Som følge av denne vinklingen ser det ut til at miljøperspektivene mer eller mindre har forsvunnet ut av den offentlige samtalen, som i dag tilsynelatende kun tar opp forsyning og pris.

I befolkningen var det imidlertid mange som forventet nye runder med knapphet på strøm og økte priser, av den typen vi opplevde under vårvinteren 2003. Ifølge TNS Gallups profilundersøkelse fra mai 2006 var det hele 75 % som forventet økende strømpris.

Det kan synes som om folk oppfatter privatiseringen av kraftverkene som årsaken til at strømmen har blitt dyrere, muligens til forskjell fra hva som har skjedd i telemarkedet. Norge har lenge vært et land med en komparativt sett svært lav strømpris; lav pris oppfattes nesten som en ”rettighet”, i tillegg til at den kan ha hindret satsing på strømsparingstiltak. I den fors-

¹ Nøyaktige referanser til ulike hjemmesider presenteres etter ”litteratur”, bakerst i rapporten.

tand oppleves det dramatisk med meldinger som ”*Nå betaler du mer for strøm i Norge enn hva dansker og tyskere gjør*” (VG 190806).

Norske strømpriser har vært sett som en parallell til bensinprisene i USA, hvor prisøkninger har blitt sett på som overgrep, og de lave prisene trolig har hindret storskalaovergang til andre løsninger (lettere privatbiler, kollektive løsninger, alternativ regionpolitikk osv). SIFO har deltatt i og gjennomført komparative studier som styrker ideen om en sammenheng mellom strømpris og forbrukeratferd; at relativt sett høye priser – i alle fall over tid – fører til mer energisparing i befolkningen (Throne-Holst 2005, s. 14). Hvorvidt slike ”strømsjokk”, som avisene nå er så opptatt av også fører til varig atferdsendring, er mer uklart.

I Norge er dessuten strømpris alltid også sosialpolitikk; ’minstepensjonistene og barnefamiliene fryser om vinteren’, og næringspolitikk; som i den varslede forsyningskrisen i Midt-Norge.

Det er vanskelig for folk å ta stilling til hvorvidt de fremtidige forsyningskrisene er reelle eller om de er knyttet til at noen har en agenda; som gasskraftverk uten dyr CO₂-rensing, planer om en ”realistisk” debatt om kjernekraft e.l. Er elektrisiteten dyr om vinteren fordi kraftverkene har solgt til utlandet om sommeren og dermed tappet magasinene? Blir det knapphet på strøm fordi det gis konsesjoner til ny industriutbygging i regioner hvor produksjonskapasiteten er for liten, og er dette i tilfelle et bevisst spill fra makthavernes side for å tvinge publikum til å akseptere nybygging av gasskraftverk uten karbondioksidrensing?

I tillegg til velferdstematikken og næringstematikken, er selvfølgelig disse energispørsmålene helt sentrale i miljø og klimaproblematikken. Det er vel ikke nødvendigvis fornuftig å bygge et konvensjonelt gasskraftverk i Norge selv om dette har vesentlig lavere utslipp av klimagasser enn kullkraftverk? Dersom vi ikke kan peke konkret på hvilke kullkraftverk som fases ut, bidrar det jo til økte globale utslipp av klimagasser selv om det komparativt sett er en effektiv teknologi. Må vi ta økte utslipp på ”vår” karbondioksidkvote eller kan vi kjøpe den over på kvoten til Polen? Hva med individuelle kvoter; kan dette bli en realitet eller er det først og fremst en pedagogisk anskueliggjøring av den skjeve fordelingen av rikdom?

Både for den økonomiske og for den økologiske tematikken eller problemstillingen kan det virke som om energisparelinjen er for lite fremme i debatten i Norge. Muligheten for å effektivisere bruken, og dermed redusere forbruket og frigjøre kraft, blir relativt sjelden diskutert som en løsning på et mer overordnet plan, i motsetning til ulike former for ”teknologisk fiksing”; CO₂-rensing, hydrogensamfunnet e.l. Fra miljøbevegelsens side nevnes spareløsningen oftere. Naturvernforbundets Lars Haltbrekken er veldig klar på at gassdiskusjonen er en avsporing i forhold til den debatten som pågår nå. Han påpeker at det tar flere år å bygge gasskraftverk, mens det han kaller for ENØK-tiltak vil gi gevinst allerede i vinter i form av frigjøring av kraft og dermed muligens også lavere strømpriser (Nettavisen 210806).

På produksjonssiden pleier den mer tradisjonelle delen av miljøbevegelsen, som for eksempel Natur & Ungdom, ofte å argumentere for alternative energiformer og kilder som vindmøllekraft, bølgekraft og bioenergi (Natur og Ungdoms hjemmesider), mens ”modernistene” i Bellona går inn for CO₂-håndtering og ”fangst” med trygg deponering (Bellonas hjemmesider).

En mulig kommende dreining i deler av den internasjonale miljøbevegelsen, først og fremst initiert av James Lovelock i 2004 (Flannery 2005), i retning av et nytt og mer positivt syn på anvendelse av atomenergi synes foreløpig å være lite fremme i Norge.

Politisk kan det se ut som om Miljøverndepartementet ikke har evnet å prege debatten om strømpriser og atferd. I en samlet plan for sparing og effektivisering av energibruken, i kombinasjon med en stadfestelse av Kyoto-forpliktelsene, kunne en fornuftig debatt om strømpri-

ser og energiatferd ha vært ført, men en post hoc oppfordring om bruk av genser innendørs virker mer som brannslukning enn som fremtidsrettet politikk.

For denne rapportens empiriske deler er det interessant å se om, hvordan og i hvilken grad de ulike samfunnsmessige debattene om energi, strøm, klimaforhold og priser slår gjennom i tenkingen og samtalene til fokusgruppedeltakerne, selv om mesteparten av den offentlige og mediemessige støyen rundt temaet har kommet i etterkant av gjennomføringen av intervjuene.

I en situasjon hvor energisparing blir sett på som noe fremtidsrettet og spennende, kan stemningen rundt fenomenet være noe annerledes enn når vi nærmest har på følelsen at vi må spare strøm for ikke å bli fattige, eller til og med risikere fremtidig rasjonering. Man bør imidlertid ikke glemme at vi i stor grad også snakker om litterære valg i mediene. Det økonomiske utgangspunktet er bl.a. at privatforbruket har økt voldsomt bare i de siste fem-seks årene, mens debatten føres med henvisning til sosialhjelpsmottakere, småbarnsfamilier og minstepensjonister. Vi snakker i hovedsak ikke om "nød" dersom folk må akseptere å bruke en noe høyere andel av inntekten sin på energi.

På virkemiddelsiden er det interessant å se at tiltaket fra januar 2003, med tilskudd til installasjon av varmepumper, pelletsovner og styringssystemer kommer opp igjen fra Olje- og energidepartementet; *"Uklart om varmepumpestøtte – bransjen lider"* (VG nettutgave 240806); blant annet fordi det skaper inntrykk av at energiøkonomisering i Norge ikke er noen målsetting på sikt for miljømyndigheter og næringsmyndigheter, men nærmest et panikktiltak som man tyr til når krisen er et faktum.

3 Materiale og metode

Materialet for utredningen kommer som nevnt fra i alt fire fokusgruppeintervjuer som TNS Gallup gjorde 7. og 8. juni 2006 i Oslo og Trondheim, på temaet ”barrierer for gode energiløsninger i husholdninger”. Gruppene ble rekruttert, organisert og moderert av TNS Gallup. Rekrutteringskarakteristika for fokusgruppene var på den ene siden at de var henholdsvis *boligbyttere*, *huskjøpere* og *oppussere*, det vi med en samlebetegnelse kan kalle for ”boligaktive”, mens den siste gruppen var rekruttert som miljøbevisste.

Vi forutsetter at det gir mening å skille mellom boligaktive og vanlige folk, så lenge vi er klar over at alle mennesker i perioder går inn i rollen som boligaktiv. Tanken er jo at man er mer mottakelig for informasjon om energisparing og lignende i perioder da man er boligaktiv. De miljøbevisste ble valgt ut fordi man antok at de både kunne tenkes å skille seg ut på bevissthet og kunnskapsnivå, og fordi det ville være interessant å se om noen andre typiske verdier og prioriteringer gjorde seg gjeldende i denne gruppen, selv om det ikke blir operert med forestillinger om representativitet. Det dreier seg om å få til en bredde i synspunktene og å identifisere det vi oppfatter som typiske holdninger og vurderinger.

De som ble rekruttert inn som miljøbevisste synes å ha vært mer oppmerksomme på, kanskje til og med tynget av, sin rolle enn deltakerne i de tre andre gruppene. Bevisstheten om at de er der som ”representanter” for miljøsegmentet kan ha ført til at de svarte og ytret seg veldig miljømessig korrekt, i tillegg til at de virket ivrige på å demonstrere miljøfaglig kompetanse og bevissthet overfor hverandre. I den grad de følte seg bundet av en representasjonsoppgave ble reaksjonene og ytringene mindre spontane og dermed muligens noe mindre relevante for analysen. På den annen side er det interessant å se hvordan en slik gruppe forholder seg til rapportens temaer, selv om det er med det som kalles for ”diskursiv bevissthet”, i stedet for de andre fokusgruppenes ”praktiske” bevissthet. (Johansson 1995, 42).

De fire fokusgruppene hadde i alt 22 deltakere; 14 menn og 8 kvinner, og de varierte fra 4 til 7 deltakere. Alle gruppesamtalene ble som nevnt moderert av Paal Eckhoff Salvesen, og de er bevart på DVD-er.

Vi forutsetter gjennomgående at det er mulig å identifisere hva en god energiløsning er, som en slags kritisk standard å måle faktisk energibruk mot og at dette ikke er en subjektiv størrelse og en smakssak. Følgende ytring, som kom opp i gruppen av miljøbevisste, regner vi altså for å være ukorrekt. Selv om vi er klar over at de vitenskapelige sannhetene ikke nødvendigvis er evige, så forholder vi oss til det som i dag vurderes som miljøvennlig og energimessig smart.

Jeg tror at folk har behov for å gjøre seg opp sin egen mening om hva som egentlig er miljøvennlig.
Det som passer for meg passer ikke for naboen min. (Mann, 33, miljøsegmentet)

I den konteksten ytringen ble presentert er det imidlertid *mulig* at deltakeren først og fremst mente at hver enkelt selv må ta stilling til hvor langt man er villig til å gå og hva man har råd til.

Et hovedsynspunkt er at det er riktig å spare energi og å spare strøm, og at elektrisitet er en for høykvalitets energiform med altfor mange bruksområder til at det er smart å bruke den til oppvarming. Det betyr at vi vurderer tekniske løsninger som varmpumper, pelletsovner og styringssystemer, sparedusj og sparepærer samt smarte løsninger på isolasjonssiden og på ventilasjonssiden som ”riktige”, i tillegg til atferdsendringer i retning av manuell senking av innetemperatur i ulike rom til ulike tider samt overganger til færre kvadratmeter pr. person.

Selv om vi ikke legger opp til noen diskursanalyse, har det altså vært naturlig å referere noe av den pågående debatten om strøm, priser, forsyning og sparetiltak, da denne har fått et voldsomt omfang i løpet av sensommeren 2006. Dette stoffet er blant annet brukt under 2. *Samfunnsmessig bakgrunn* for å identifisere standpunkter og posisjoner i feltet.

Det er for mesteparten av stoffet relativt lite å hente på å spesifisere hvilken fokusgruppe hvert enkelt sitat kommer fra; stort sett behandler vi de tre gruppene med boligaktive under ett, selv om en av gruppene utmerket seg med noe høyere teknisk kompetanse enn de andre. Det var jo aldri ”representativitet” i noen statistisk forstand vi var ute etter, men først og fremst bredde i settet av synspunkter. Den avvikende gruppen var de miljøbevisste; både i kraft av de ideene de kom med og fordi deltakerne som nevnt var mer bevisst på rekrutteringskriteriet. Hele tre av deltakerne i miljøsegmentet jobbet faktisk i ulike grener av miljøbevegelsen.

Vi har i praksis stort sett gjort det sånn at vi oppgir det når sitatene er hentet fra miljøsegmentet, og alltid når vi mener at dette har betydning.

Språket i sitatene

Når det gjelder språkform i sitatene har vi valgt et kompromiss mellom ren transkribering og tilnærming til en skriftspråknormal. Ved en ren transkribering vil alle deltakere fremstå som forvirrede og uklare, fordi talespråk er noe helt annet enn skriftlig fremstilling. På den annen side vil en for sterk normalisering ta bort mye av autentisiteten, og i tillegg få forfatteren til i for stor grad å fjerne tvetydigheter og reelle uklarheter. En mellomløsning virket som det riktige.

Vi har imidlertid ikke forsøkt å gjengi dialekter, noe som kunne ha vært en mulighet for de to intervjuene som foregikk i Trondheim, fordi det ville måtte inkludere så vel syntaks og ordvalg som mer fonetisk ortografi. Særlig det siste ville gjøre det unødvendig eksotisk, ikke minst fordi det måtte gjøres av en som har østnorsk talespråk som utgangspunkt.

Det litt paradoksale resultatet er da at også et forsøk på å gjengi muntlig tale i rapporter ender opp som en bevisstgjort og utpreget *skriftlig* øvelse.

4 Windows of opportunity

Til grunn for forestillingen om ”mulighetsvinduet” er en ide om at grep for mer smarte energiløsninger lettest blir gjort når forbrukeren er i en endrings- eller overgangsprosess. Litt mindre omstendelig uttrykt: muligheten for å gjøre endringer på energisiden er størst når man pusser opp, flytter eller bygger nytt (er boligaktiv). Dette ligger til dels som en forutsetning for den positive vurderingen av en mulig anbefalelsesordning i notatet fra uke 25 (Strandbakken 2006). Det er selvfølgelig mulig å installere energisparende teknologi ellers også, for eksempel i forbindelse med dramatiske prisøkninger, men tanken er altså at en større endring i boligsituasjonen gjør det lettere også å ta grep på energiforhold, i vid forstand.

Mot denne ideen om mulighetsvindu kan vi eventuelt trekke frem at den boligaktive vil ha så mye annet å bekymre seg for at energispørsmål skyves i bakgrunnen. Hvorvidt det slår den ene eller den andre veien i hvert enkelt tilfelle, er et empirisk spørsmål, men vi vil legge til grunn at oppussing, flytting og nybygging gir muligheter for energiforbedringer som den enkelte kan velge å anvende eller la være.

Det som er greia når du er på visning så rekker du ikke, hvis det er noe du lurer på, så rekker du lik-som ikke å gjøre noe med det da, men vi har brukt både Internet og forskjellige oppslagsverk når vi skulle pusse opp det huset vi hadde kjøpt. Når vi skulle ta badet, da var vi rundt omkring og undersøkte veldig masse forskjellig. (Kvinne, 38)

Her er mulighetsvinduet til stede i forbrukerens bevissthet, selv om det her ikke er energispørsmål som står i fokus. Det er imidlertid ikke plassert akkurat i den konkrete kjøps-situasjonen eller budrunden; det forholder seg til et mer langsiktig perspektiv på kjøp og overtakelse. Mulighetsvinduet handler i stor grad om bevissthet og om forbrukerens oppmerksomhet, og i endringsprosesser som har med bolig å gjøre (flytting, nybygging, oppussing, kjøp og salg) vil oppmerksomheten alltid være delt og en rekke faktorer må tas hensyn til samtidig.

Du tar jo ikke Finn.no og legger inn som eneste søkekriteriet varmepumpe. (Kvinne, 31)

Selv om altså endringsprosessen gir forbrukeren muligheter for å ta tak i energi- og miljøaspekter (og selv om man kan ha et potensiale for å spare inn fremtidige utgifter i form av redusert energibruk), så vil energistandard i beste fall bli ett av flere kriterier som forbrukeren må forholde seg til i prosessen.

En mer innskrenket oppfatning av individets potensielle muligheter for å påvirke omgivelsene, har vi når respondenten oppfatter det dit hen at sjansen til å ”tenke miljøvalg” nesten bare er til stede når man bygger, og har muligheten til å planlegge hele prosjektet fra grunnen av:

Når man kjøper noe som er ferdig, ikke sant, så kan jeg ikke bare gå og installere en varmepumpe, for leiligheten er bygd sånn og jeg er tilknyttet fellesanlegg og alt det der, så det er heller sånn at skal du bygge en ny en så kan du tenke på så setter jeg det her og det her og har senking på det. (Mann, 31)

Denne holdningen ser vi igjen under 4.1, om fysiske og strukturelle barrierer. Mangel på penger og kunnskap ser det ut til at deltakerne føler at de kan overvinne, men troen på at det er mulig/hensiktsmessig å energiforbedre eller miljøforbedre eksisterende husvære virker liten. Samme deltaker oppsummerte hvordan hans gruppe (boligbyttere) vurderte forholdet mellom miljøvalg og mulighetsvindu i slutten av seansen:

Vi er ganske enige om at når man kjøper noe som ikke er nytt, så er det mye prisen og alt det her vi snakka om i sta, men skal man kjøpe splitter nytt og skal bygge det selv så kan man se at man selv tjener på at det er ENØK mer i bildet, i hvert fall sånn på varmepumpe og sånne ting, men byggematerialer og sånt noe, da snakker vi om så store priser igjen. (Mann, 31)

Det virket som om han med dette uttrykte fokusgruppens syn på spørsmålet om muligheten som folk har for å ”tenke miljøvalg” i forhold til egen bolig. I den grad det er en utbredt oppfatning i befolkningen (og ikke bare resultatet av en prosess i gruppen), må vi regne med at det vil være en stor informasjonsoppgave å ”åpne” dette mulighetsvinduet for folk flest.

Uten en forestilling om et mulighetsvindu blir husholdningene imidlertid neppe i stand til stort mer på det energimessige området enn å plukke de ”lavhengende fruktene” (Rubik og Frankl red. 2005, s. 309); altså at man gjør det som nærmest er kostnadsfritt og uten problemer og ikke kommer lenger, som i følgende sitat:

Også er det sparepærer og sparedusj også stopper det liksom der. (Kvinne, 38)

Hensikten med å gjøre de enkle tingene først er jo gjerne å komme i gang med en prosess; det blir litt utilfredsstillende om det ender opp med å utgjøre hele prosessen. Derfor holder vi på forestillingen om mulighetsvinduet selv om vi er oppmerksomme på det problematiske i situasjonen for en forbruker som må foreta mange viktige og dyre beslutninger på kort tid.

4.1 Fysiske og strukturelle barrierer

Husholdningene er både en del av samfunnets mer generelle fysiske strukturer for forsyning (van, strømforsyning, veinett m.m.), og de er ofte organisert gjennom bokollektiver av ulike slag. Det første betyr at de er knyttet til nettverk for elektrisitet, vann, avløp, avfallsordninger og telekommunikasjon. Det andre betyr at borettslag og andre former for overganger mellom privat og kollektiv eie av leiligheter reduserer mulighetene for å kunne handle som enkelt-husholdninger på felter som isolering, oppvarming m.m.

Det (energimessige) er gjerne litt gitt i leiligheter når du leier. (Mann, 19, miljøsegmentet)

I fokusgruppene ble det for eksempel nevnt at man i borettslagsleiligheter ikke hadde særlig påvirkningsmuligheter annet enn gjennom forslag på generalforsamlinger. I en spredt bosetning er vel heller ikke fjernvarme særlig interessant. På spørsmålet om det var naturlig å ”tenke miljøvalg” når man kjøpte kom følgende reaksjon:

Ikke hvis du skal kjøpe brukt. Kan du sjekke at det elektriske er forskriftsmessig og at vinduene ikke er altfor gamle, så holder det liksom. (Mann 31)

Hvorvidt ”brukt” er en reell fysisk barriere er riktig nok et åpent spørsmål, men det er to ting som er interessante her: For det første at det blir oppfattet som om det at et husvære er brukt utgjør en hindring mot å miljøforbedre det. For det andre sier det noe om forbrukernes oppfatning av mulighetsvinduet. Det er vel egentlig bare når vi bygger og planlegger bygget fra grunnen av at folk opplever at de har noen grad av kontroll over det som her er ”det miljømessige” i vid forstand.

I forhold til problemstillingene i denne rapporten er dette selvfølgelig ”feil svar”. Det er en rekke ting det er mulig å gjøre for å redusere strømforbruk og for å skifte energibærere. For offentlige organer som Enova, utgjør dette en informasjonsutfordring, men muligens en utfordring som vil kunne få drahjelp fra økte strømpriser og fra offentlig debatt.

4.2 Politiske barrierer

Politikken legger rammer og føringer for husholdningenes handlinger på flere måter; den sørger for lover, direktiver og reguleringer på nasjonalt og overnasjonalt nivå, som settes ut i livet av politikere på lokalt nivå. Videre bevilges det penger til ulike energirelevante formål; som støtten til installering av varmepumper, styringssystemer og pelletskaminer etter 2003 (Bjørnstad m.fl. 2005).

Forsyningssituasjon og prisforhold lokalt og regionalt er også resultater av politiske valg og prosesser, som når det legges opp til industriutbygging med så store kraftbehov at det vil føre til knapphet i løpet av kort tid. Dessuten er det et politisk tema når *”titusenvis av kunder kan få problemer med å betale strømregningene sine i månedene fremover”* (T. Sandberg i Dagsavisens nettutgave 230806).

Politiske forhold slår gjennom i fokusgruppene på flere forskjellige måter, fra krav om forskrifter, ønsker om uavhengige tredjeparter på markedet og ønsker om økonomiske insitamenter. Det er mulig at det stort sett er slik at politikken, i betydningen offentlige tiltak, lover, forskrifter, reguleringer og økonomiske insitamenter ikke blir sett på som en ”barriere”, men heller som en part som burde kunne vært mer aktiv. ”Barrieren” blir da eventuelt befolkningens opplevde fravær av initiativer.

Jeg tror at det må gjøres stort (---). Du må på en måte politisk bestemme at her skal det massiv vindkraftutbygging til. (Mann, 34, miljøsegmentet)

Det handler veldig mye om å få makta til å bli med på at det skal bli rimeligere, ikke sant, å bygge miljøvennlig. (Kvinne, 37, miljøsegmentet)

Det mangler et sted du kan henvende deg som går på tvers, noe SINTEF-aktig; at staten betaler noen for å finne ut hva som er best. (Mann, 37, miljøsegmentet)

Her ser vi hvordan fokusgruppedeltakerne fra miljøsegmentet etterspør et sterkere statlig engasjement, både på forsyningsiden og på forbruket. Med kun et eller to unntak så alle deltakerne i de fire fokusgruppene for seg at et statlig engasjement i problematikken rundt veiledning og merking ville være positivt; både staten som uavhengig tredjepart på markedet og som forvarer av individet overfor store aktører som byggevarekjeder og byggmestere.

En annen form for politisk barriere vi kunne tenke oss, kunne være at overnasjonale organer, som for eksempel EU, begrenset handlingsrommet til norske myndigheter (som forbud mot subsidiering), uten at vi har konkrete eksempler som viser noe sånt.

4.3 Økonomiske barrierer

Økonomiske ”barrierer” blir strengt tatt et meningsløst begrep hvis vi ikke umiddelbart presiserer at det dreier seg om to forskjellige eller til og med nesten motsatte fenomener: En økonomisk barriere er forestillingen om at ”miljøvennlig koster”, at det innebærer en merkostnad

som man kan velge å ta eller la vær å ta, som for økologisk mat eller miljømerket vaskemiddel.

En prinsipielt helt annerledes økonomisk barriere er det når forbrukeren oppfordres til å ta i bruk energisparende løsninger, som har investeringskostnader, men som vil betale seg over tid, som for lavenergihvitevarer. Her dreier det seg mer om spørsmål om vilje til låneopptak, om tidsperspektiver på salgsverdi og på det å bo.

Hos forbrukerne er tydeligvis disse to ulike økonomiske overveielsene blir blandet sammen. Overveielser i fokusgruppene rundt spørsmål om økonomi og priser hadde gjerne begge disse forestillingene oppe samtidig.

Jeg tror at jeg må være så ærlig å si at da går det på kroner og øre. Hvis jeg ser at jeg kan spare ti tusen i året på å varme opp huset mitt på en eller annen måte, så tror jeg det går på kroner og øre. Og hvis da det som er mest miljøvennlig er billigst, så tar jeg det, men hvis det er noe annet som er billigere så tror jeg at jeg må si at da velger jeg det. (Kvinne, 55)

Det går veldig mye på kroner og øre, men hvis du har muligheten til det så velger du selvfølgelig det som er best for miljøet. (Kvinne, 39)

Her er vel hovedsynspunktet rett og slett at deltakerne ikke har noe imot å velge miljøvennlig dersom det ikke koster noe. At man altså ikke aktivt er motstander av miljøvennlige løsninger dersom de er like gode som andre og koster det samme. Dette må vel nesten være det lavest mulige nivå av "miljøvalg". Så ett utgangspunkt eller "svar" er med andre ord at forbrukere er villige til å velge miljøriktige løsninger dersom det er kostnadsfritt og problemfritt.

En annen versjon av sammenhengen mellom økologi og økonomi er det når det faktisk lønner seg å velge miljøriktig.

Men sånn som man har lest om, som varmepumper og sånn for eksempel, så er det en kostnad nå, men som man da antakeligvis vil spare inn på sikt, ikke sant? Så det kan det hende jeg ville vurdert selv om det er en utgift nå. (Kvinne 38)

Det å skvise utgiftene i det daglige ned, det er det viktige for meg. (Kvinne, 55)

Hvordan stiller deltakerne seg i så tilfelle til å ta opp lån for å kunne investere i energisparende teknologi?

Jeg ville ha gjort det hvis jeg kunne spart på sikt. (Kvinne, 39)

Men da måtte vi spart det inn på tre til fem år for at det skulle være interessant. (Kvinne, 31)

Kommer an på hvor mye det er, om det er tyve tusen eller fem hundre tusen, liksom, det er et sprang der. (Kvinne, 34)

Kravet om å kunne spare inn investeringen på tre til fem år virker strengt, men det sier muligens noe om at folk kan ha relativt korte tidsperspektiver på boligen. I en viss forstand er dette også litt feil tenkt, fordi huseieren ikke ser for seg at en høy energistandard faktisk vil kunne være med på å øke boligens verdi ved videresalg. Det er med andre ord et for snevert syn på hva utgifter er.

Et helt annet spørsmål er imidlertid i hvilken grad deltakernes entusiasme for lønnsomme låneopptak for billigere driftskostnader vil være reell utenfor den trygge fokusgruppesetting-

en. Angsten for økt gjeld og tryggheten i konvensjonelle løsninger vil nok kunne presse folk ut av rollen som reflektert og rasjonell økonomisk aktør når de konkrete valgene skal tas.

4.4 Kulturelle-normative barrierer

Ulike grep på strømforbruket har ulik betydning i forskjellige kulturer. Norge har for eksempel verdens høyeste energibruk pr capita til belysning. Det kulturelle feltet omhandler hvordan vi synes ting bør være og hvordan verden bør være ordnet. Et inntak til den kulturelle dimensjonen fikk vi i fokusgruppene ved at deltakerne ble bedt om å beskrive drømmeboligen sin.

Her har vi gjort det på den måten at vi regner det som ”alle” sier som kulturelt, mens mer private innfall og eksentriske forestillinger blir plassert som individuelle og psykologiske (under 4.5), hele tiden med fokus på det som kan antas å påvirke energirelevante valg i husholdningene.

”Bolig” blir her til et bilde på deltakernes visjon av hvordan det gode livet kunne være; hvordan vi ideelt sett ville ønske å ha det om vi kunne velge fritt. Dermed er det også et spørsmål om identitet i vid forstand. De forestillingene deltakerne gjør seg om drømmehuset handler følgelig mindre om status og bytteverdi enn om å skape en bra ramme rundt familieliv, hobbyer, jobb og sosialt liv. Ønsket om gjestfrihet og ønskene om å kunne dyrke interesser blir på den måten veldig drivende for drømmeboligenes størrelse.

Det (drømmehuset) er en enebolig med alt på en flate (---), kjellerstue, store karnappvinduer. Det skal være hvitt, hvitt hus, det skal være panel og med glassert takstein, med stor tomt, ca. to mål, med frukttrær og plen og litt sånt småtteri, dobbeltgarasje; også vil jeg ha to bad, badstue, fire soverom, kjøkken med alt integrert (---), stor stue og TV-stue og vannbåren varme. (Kvinne, 39)

Det er hvitt og det er på minimum tre hundre kvadrat, mye glass, utsikt er viktig, skal helst se litt sjø; skal ha minimum tre soverom og vaskerom, stua skal være stor med åpen kjøkkenløsning, helt vanlig (---). Skal ha garasje på rundt en hundre kvadrat så jeg har plass til litt verktøy og noen biler og så skal jeg ha kontor i annen etasje. (Mann, 31)

Hvis jeg har råd til dette her så kan det være det samme hva det koster å varme opp, for da kan jeg bare fyre mer. Men jeg skal ha tre gode soverom og et DIGERT kjøkken og et rimelig svært bad, stue er det ikke så farlig med. Også skal jeg ha gjesterom, gjerne med sånn badeavdeling til svigerfamilien min, også hadde det vært fint med kjeller eller loftstue til barna. Masse lys. Kan tenke meg det blir rundt hundreogfemti kvadrat, men jeg har ingen begrensninger; jeg vasker gjerne femti kvadrat til hvis noen vil gi meg det. (Kvinne, 38)

Selve huset blir da på mellom to og tre hundre kvadrat, for da får jeg plass nok til hobbyene mine (---) stor dobbeltgarasje med plass til motorsykel og guttebiler pluss familiebil. (Mann, 35)

Drømmehuset er faktisk et lite småbruk hvor jeg har tømmerhus med stor stue og kjøkken, flere soverom, en fire til fem, kanskje seks soverom i andre etasje og i hvert fall to bad. I låven, som er passe stor, er det garasje og lydstudio, isolert, med karsksal på loftet med hjemmekino og det som bråker (---) Det skal være sånn at jeg kan gå ut i boksershortsene og ta en kopp kaffe på plenen uten at naboene ser meg, det skal være sånn litt uti skogen (---) Varmes opp, det må være peis, vedfyring. Må vel ha en ovn eller to, men hvilken type vet jeg ikke (---) Tømmerhus med gress på taket, låven litt større enn huset, hvorav halvparten er garasje med plass til en fire-fem biler, og halvparten er studio (---) Også et lite stabbur på tunet, for mer lagerplass. (Mann, 28)

Jeg tenkte så klart tvert på en sånn Playboymansion med utsikt over fjorden. Sol, kveldssol. Må få inn noen fancy rom med kino og bar i kjelleren. Må ha god plass fordi det er tøft, stilig. Trivsel. Vil ha store møbler. Stort uteareal med en svær garasje som en kan holde på i. (Mann, 21)

Blant de kulturelle eller normative forestillingene eller ideene som kan fungere som barrierer mot energiriktige løsninger er det særlig to som går igjen i materialet, og de gjelder størrelse og beliggenhet:

Fokusgruppedeltakernes drømmebolig er veldig stor, og den ligger nesten alene ute i naturen med utsikt mot havet.

Folks forestilling om det gode liv innebærer altså at man trenger veldig mye plass, gjerne rundt 2-300 kvadratmeter boflate i tillegg til en garasje på 100 kvadratmeter. Dette fordi man både skal ha plass til gjester; fire soverom eller eventuelt tre soverom og ”noen” gjesterom, med gjestetoilett og gjestebad, i tillegg til stuer, kjellerstuer og åpne kjøkkenløsninger, samt aktivitetsrom eller hobbyrom. Også vil folk veldig gjerne ha peis, fordi peis er koselig og gir en annen varme enn strøm. Og mye lys var et tema, i form av store vindusflater og i form av kunstig belysning.

Dessuten er det noen deltakere i mer ”frie” yrker som IT-konsulent, lydtekniker og billedkunstner som har et ideal om å kunne kombinere jobb og fritid, arbeidssted og hjem. Dette blir i noen grad drivende på drømmeboligens størrelse, men det er jo mulig at det sparer kvadratmeter på arbeidsstedet? Videre ville det kunne ha positive effekter på reisemønsteret, hvor også energibruk er en helt sentral variabel.

Det var få deltakere som mente at en drømmebolig kunne være noe annet enn en enebolig. Blant de boligaktive var det en, muligens to som heller ville ha leilighet enn enebolig. Blant de miljøbevisste var det også to, blant dem en svært ung deltaker (mann, 19) som oppfattet en liten leilighet i sentrum som ideelt. Han så imidlertid ikke bort fra at det var et livsfasesynspunkt; at han ville se annerledes på det om ti til tyve år. Den ideelle frittliggende eneboligen ligger imidlertid helst så nær en by at eieren kan sykle til sentrum på en halv time.

I miljøsegmentet var det imidlertid noe mindre ønske om mye (inne)plass enn hos resten, mens det typiske blant dem var ønsket om å bo mest mulig ute i naturen. Forestillinger om byen som økologisk-energimessig effektiv synes ikke å ha slått gjennom, i alle fall ikke i forestillingene om det gode liv.

Det er farlig å gi seg til å generalisere utfra forskjellene mellom fokusgruppene, men gjennomgående så virker det som om miljøsegmentets deltakere var mer opptatt av ting som har å gjøre med kjemikalier, gift og gass enn av isolasjon, varmpumper og energieffektivitet. Til dels kunne engasjementet deres også virke mer helsemotivert enn miljømotivert.

Jeg er veldig opptatt av at når det gjelder materialer, at de ikke er transportert over hele verden for å komme til meg (---) Unngå lakking av gulv for eksempel, heller linolje, det er mye farlig lakk. (Mann, 19, miljøsegmentet)

Enkelte av deltakerne i fokusgruppen for miljøsegmentet syntes så fokusert på kjemikalier, rettfærdig tømmer og plassering i naturen at energispørsmål nesten ble fraværende, eller kom inn som en ettertanke.

Det er selvfølgelig heller ikke noe galt i å vinkle miljøengasjementet på spørsmål om helse, vi ser jo ofte at det skjer i debatten om økologisk mat, men det var litt overraskende at denne assosiasjonen var så tydelig i miljøsegmentet og praktisk talt fraværende hos de boligaktive, med unntak for bekymringen for giftige avgasser fra pellets hos en person og en kort og ufokusert meningsutveksling om henholdsvis vannbasert og oljebasert maling.

Forbrukernes fornemmelse for miljøriktig teknologi

Det er imidlertid ikke så enkelt som at alle aspektene ved folks forestillinger om drømmeboligen trekker i feil retning med hensyn til energibruk. Mange ønsker seg gulvvarme, helst vannbåren og mange nevner uoppfordret varmepumper og nattsenking.

Gulvvarme, helst fra et sted som er sånn sentralt, sånn som vi har nå som vi får fra Haslund; REO-anlegget (?), altså fjernvarme. Varmepumpe, også installere nattsenking og dagøkning og alt dette her for å finne ut hva som blir billigst over tid. For eksempel isolere med noe annet enn Glava, som halm eller noe annet, jeg tenker på astma og allergi hos barn og sånn. (Mann, 31)

Veldig lyst på sånn vannbåren gulvvarme. (Kvinne, 31)

Det skal være sånn varme i gulvet og peis på kjøkkenet. (Kvinne, 34)

Jeg ser for meg at drømmeboligen min har vannbasert gulvvarme over hele huset, gjerne med varmepumpe, jordbasert varmepumpe eller noe sånt, med elektronisk styring og nattsenkning og alt mulig sånt. (Mann, 36)

Fjernvarme, vannbåren fjernvarme, kanskje solenergi på taket, også peis da. (Mann, 25)

Når det gjelder argumentene for løsningene, kan de være varierende. Forestillingen om gulvvarme har nok mye med komfort å gjøre, det oppleves som behagelig. Det kan også tenkes at det oppfattes som billig. Varmepumper og elektronisk styring oppfattes klart som noe som reduserer utgifter, men det er også mulig å registrere en viss oppmerksomhet på miljø- og klimaspørsmål:

Ikke bare det, det er jo også framtida til unga våre, som vi må tenke litt på, det synes jeg er litt viktig i alle fall. (Kvinne, 38)

Når polene har smelta og vannet stiger og det er 25 grader konstant i Oslo, da begynner folk å tenke, trur jeg. (Mann, 31)

Entusiasmen for peis får man ta på kjøpet. Peis er "koselig" og gir en "annen varme" ifølge deltakerne. Flere oppfatter det som en lite miljøvennlig løsning, men ønsker det uansett. Virkningsgraden på peisen er muligens ikke spesielt høy, men den forbrenner i alle fall biomasse. Det interessante hovedfunnet er vel at deltakerne faktisk er oppmerksomme på en god del av den miljøriktige teknologien. Og sitatene ovenfor er altså, som det neste, hentet fra fokusgruppene med boligaktive, og ikke fra den med de mer miljøbevisste.

Nei, om en tenker økonomisk på det så hadde det blitt gass (---) Det er kommet nå i den senere tid at gassfyring er femti øre kilowatt dem snakker om. Det bygges jo flere prosjekter nå med gassfyring (---) Jeg har ikke sett det sjøl, men jeg kjenner en rørlegger som anbefalte meg å sette det inn, men det er ikke så enkelt å sette det på ei gammel pipe. Da må en sette det på yttervegg, for det er avhengig av to rør, ett med frisk luft tror jeg også ett som går ut. Så da hadde ikke jeg mulighet til å sette inn gassfyr med de veggene jeg har, så jeg har vedfyring. Men jeg hadde sikkert vurdert gass da, om jeg skulle bygd i dag, på et nytt hus. (Mann, 31)

Dette siste sitatet innebærer vel en glidning fra å snakke om drømmeboligen til å ta opp faktiske erfaringer, og det kan også være uklart hvorvidt overgang til gassfyring er en fordel rent miljømessig, selv om det vil frigjøre strøm. Det vitner imidlertid om en teknologisk åpen og eksperimentvillig holdning og en fin balanse mellom utopi og realisme hos aktøren; han setter seg inn i stoffet og tar stilling til anvendbarheten på en fri og "teoretisk" måte.

Det ”økologisk moderniserte” synspunktet har altså i stor grad vunnet frem på det energitekniske nivået, selv om det stort sett ikke har endret folks syn på byen. Bortsett fra at man ser for seg nærhet til byen som nødvendig på grunn av arbeidsmarkedet. De boligaktive er oppmerksomme på ting som vannbåren varme, varmepumper og styringssystemer.

Ellers er miljøsegmentet som påpekt, muligens noe overraskende, svært fokusert på fenomener i overgangen mellom helse og miljø; avgasser fra lakk og plastbasert isolasjon osv. og mindre enn man kunne vente fokusert på energieffektivitet.

Trematerialer. Jeg vil i utgangspunktet ha bygd så mye uten plast som mulig. Jeg har fått gleden av å besøke et hus som var så å si plast eller PVC-fritt og inneklimate der var helt fantastisk; da også naturlig ventilasjon i hele huset som igjen dro ned huseiers kostnader ved å varme opp bygget. (Mann, 33, miljøsegmentet)

Denne deltakeren var også opptatt av gode energiløsninger, isolasjon, apparater og romplasing m.m. Dette hadde han felles med flesteparten av de boligaktive. Men i tillegg kommer altså dette fokuset på plastmaterialer og lakk og kjemi som miljøsegmentet er mer alene om.

Kunnskapsbarrieren

En versjon av de kulturelle og normative hindringene for gode energiløsninger i husholdningene, er det som har å gjøre med forbrukernes kunnskaper om muligheter og løsninger, og om boligfeltet i det hele tatt. Det er på mange måter den som står i fokus for den første rapporten (”Enova anbefaler!”; Strandbakken 06). Her tar vi opp samspillet mellom informasjonsinnsats, konservatisme hos bransjefolk og forbrukere og muligheter til å komme rundt slike hindringer. Konklusjonen handler mest om at ulike brede kampanjer tar opp kunnskaps- og holdningsspørsmål i vid forstand, mens markedet ellers bør ”struktureres” sånn at befolkningen lett finner den relevante kunnskapen om energispørsmål når den begynner å orientere seg i feltet.

Et aspekt ved denne kunnskapsbarrieren er også det faktum at folk allerede er i dette feltet med sine kunnskaper, meninger og ideer som eventuell ny informasjon vil bryte mot og måtte forholde seg til.

Men jeg er også litt sånn skeptisk til det å tette husene for mye, hvis det er det vi snakker om, for jeg tror det er veldig usunt, jeg tror et er en fordel med litt sånn sprekker og at det trekker litt her og der. (Kvinne, 55)

Denne siste uttalelsen møtte allmenn enighet i gruppen. Dersom denne oppfatningen er ukorrekt er det opplagt at den som skal sende ut et annet, eller et delvis annet budskap vil måtte jobbe for å få det til å feste seg i befolkningen.

Rutinebarrieren

Noe av det som kommer inn i en slik debatt om energisparing og atferd er knyttet til spørsmål om hva som er ”valg” og hva som er ”rutiner”. Hvordan og hvorfor blir enkelte ting selvfølgelig og hvordan endres det selvfølgelig? Det må være noen prosesser som fører til at vi i dag for eksempel velger eller foretrekker innetemperaturer på 22 grader, mens befolkningen på femtitallet muligens valgte 18.

Mens installasjon av en varmepumpe er et bevisst valg fra individets side, er det en rekke rutiner og vaner som ”bare er sånn”, som i liten grad oppleves som valg, selv om de i filosofisk forstand åpenbart er det, i den forstand at man kunne ha valgt annerledes. Vi snakker om lys i rom man ikke oppholder seg i, om temperatur i rom man bruker sporadisk, om måter man lufter på og hvorvidt man skyller oppvasken før man setter den i maskinen, i varmt eller kaldt vann, om man lar vannet renne hele tiden osv.

Hva slags bevisstgjøring må til for at vi meningsfullt kan ta opp disse og andre rutiner og gjøre dem til reelle valg? Selv om slike fenomener ikke lett gjør seg gjeldende i fokusgruppeintervjuer, hvor man nettopp er fjernet fra rutinene, kan det være nyttig å reflektere over dem.

Et eksempel på en glidende utvidelse av området for ”det selvfølgelige” dukket opp under debatten om drømmeboligen i en av gruppene. Det handlet om nytten og gleden ved en oppvarmet garasje:

Før du får det har du ikke savna det, men når du først får det så vil du ikke vekk fra det. (Mann, 31)

VI har en mistanke om at akkurat denne prosessen; den nesten umerkelige overgangen fra luksus til nødvendighet er en drivende faktor for flere sider ved den økende energibruken i norske husholdninger.

Elisabeth Shove tar opp slike glidninger i vaner og atferd med hensyn til hva som er komfortabelt, blant annet for fenomener som innetemperaturer, kroppsvask og klesvask (Shove 2003). Dette stoffet ville det vært interessant å gå videre med når vi skal studere hva det er som driver økningen i strømforbruket i privathusholdningene, men det gir mest tilfeldige og usystematiske nedslag i vårt foreliggende fokusgruppemateriale.

4.5 Individuelle og psykologiske barrierer

”Psykologisk” betyr her nærmest bare alternativet til ”sosiologisk”, at vi altså snakker om det individuelle. Det innebærer ikke noe forsøk på å stigmatisere deltakere eller sykeliggjøre standpunkter.

Disse barrierene tenderer imidlertid generelt mot å bli faglig sett ganske uinteressante, fordi de nettopp er individuelle. Vi snakker her om ulike former for idiosynkrasier, som påvirker folks beslutninger på boligfeltet, ideer som til forskjell fra de kulturelle ikke deles av veldig mange, og derfor ikke kan tas høyde for.

En deltaker kunne ikke tenke seg å bo i hus med kjeller på grunn av lukten.

Nå er opptatthet av lukt opplagt et kulturelt og allment fenomen (jevnt før røykedebatten), så det ”individuelle” her handler om hvor sterkt det blir prioritert, og den kanskje noe uvanlige forestillingen om at det nødvendigvis lukter vondt i hus med kjeller.

Noen andre la nabolagets etniske sammensetning til grunn, som et overordnet kriterium som alt annet måtte underordnes.

Enten dette skyldes fremmedfrykt generelt eller mer spesifikt en bekymring for at etniske norske barn vil lide faglig i skoler med en høy andel fremmede, er det heller ikke en ren individuell ”barriere”. Det er etter alt å dømme mange nok som deler denne følelsen til at vi kan kalle den ”kulturell”. Det som imidlertid gjør den individuell her, er at normen er så sterk at den blir styrende for alle andre forhold.

Nærmere energitemaet var det en eller to som var helt sikre på at miljømerket svanen er fusk, at det er noe produsenter bare kan kjøpe seg.

Vi vet vel egentlig ikke om dette er en utbredt oppfatning i befolkningen, men det kunne opplagt være interessant å forsøke å finne det ut; både for svanemerking, energimerking og for debiomerking. Men vi regner foreløpig med at disse oppfatningene er sjeldne, og dermed individuelle.

Videre har vi spørsmål om å "like" eller "ikke like" henholdsvis mur og tre som bygningsmaterialer.

Dette kan selvfølgelig også uttrykke mer allmenne kulturelle preferanser (som Norge vs. "Europa"), eller det kan være rene individuelle preferanser.

Eller at pellets til pelletsovner sikkert inneholder et eller annet som frigjøres som gass når de forbrenner og som vi finner ut om 20 år at er farlig for mennesker.

En viss skepsis til nye teknologier og løsninger er ikke et nytt og nødvendigvis ikke-kollektivt fenomen, se for eksempel på motstanden mot å bruke blyfri bensin. Vi kan og bør se det som et individuelt og spesifikt utslag av noe allment. Helseskadelige gasser fra pellets er en versjon, andre kan være angst for elektromagnetiske felt, motstand mot vaksiner eller mot fluor. Det som nok en gang gjør dette til noe individuelt og psykologisk er at vi regner med at det rent numerisk eller statistisk ikke gjelder mange mennesker; altså at en mer eller mindre vanlig "kulturell" teknologi- og vitenskapskepsis gir individuelle, og dermed ubetydelige utslag på aggregert nivå.

Jeg tror at vi til enhver tid bare må ta til etterretning at slike og andre individuelle og psykologiske faktorer finnes, men de er ikke mulige å ta med i beregningen når man skal utforme energipolitikk overfor husholdninger eller lage informasjonsstrategier, fordi de spriker uforutsigelig i alle retninger. Men de kan helt sikkert være med på å forklare hvorfor kampanjer og tiltak ofte lykkes dårligere enn vi hadde regnet med. Vi kan rett og slett ta det som en påminnelse om at individer i mange sammenhenger er mindre rasjonelle enn vi pleier å forutsette.

5 Andre forhold

En barriere som vi ikke har inne i dette oppsettet er *informasjonsbarrieren*. Hele denne problematikken er preget av at det er vanskelig å nå igjennom til forbrukeren med informasjon og at dette har flere årsaker. For det første snakker vi om til dels svært vanskelige budskap, rent teknisk sett. I alle fall vanskelige i en forstand at de ofte tar opp mange fenomener på en gang; balansert ventilasjon, varmevekslere, bioenergi, isolasjon osv.

Dessuten er dette informasjon som vi ønsker å få frem til mottaker for at han skal handle i henhold til den på tidspunktet da han vanligvis vil være under betydelig stress både med hensyn til beslutninger, timing og ikke minst økonomisk. Det økonomiske presset er til stede selv om det glade budskap kan tenkes å være at du får mindre daglige driftutgifter dersom du lytter. Dette, og en del andre forhold, er som nevnt med på å gjøre selve informasjonsjobben svært krevende.

I notatet "*Enova anbefaler!*" - *Utfordringer og muligheter ved en anbefalelsesordning* (Strandbakken 06), fra juni tas denne informasjonsproblematikken opp i en viss bredde. Derfor spiller den en mindre rolle her, selv om den sett fra Enovas side nok kanskje stadig bør regnes som den viktigste barrieren for gode løsninger. Potensielt er da en merkeordning kanskje det mest lovende grepet å møte denne informasjonsbarrieren med.

Et tema vi ikke har hatt anledning til å gå inn på i denne sammenhengen er det som er kjent som "rebound-effekten". Dette er i utgangspunktet en økonomisk forklaring på hvorfor tiltak for energisparing ikke alltid gir den forventede effekten. I sin rene form betyr det at energisparing reduserer etterspørsel, som igjen reduserer pris, som i sin tur fører til at etterspørselen på ny stiger (Throne-Holst 2005, Throne-Holst og Strandbakken 2005).

Overfor vårt tema her blir rebound-effekten et element blant flere som reduserer resultatene av energieffektiviseringen på makroplan; som videre bruk av gamle produkter etter at nye er kjøpt inn, økende antall kvadratmeter per innbygger, økende antall apparater i hjemmene osv., og det vi på en måte etterspør er kanskje like mye effektivisering av *forbruket* (i vid forstand) som effektivisering av energibruken.

I hovedsak antar vi at spørsmål om forbrukseffektivisering i Norge, som i og for seg i store deler av den rike verden, vil komme til å handle om et kappløp mellom teknisk energieffektivisering (styring, varmevekslere, bedre hvitevarer m.m.) på den ene siden, og "forbruksvekst" på den andre; vekst i form av økende areal per innbygger og et økende antall apparater i hjemmet. I tillegg kommer eventuelt de langsiktige og mer umerkelige følgene av økte krav til komfort.

6 Oppsummering

Det ser ut som om de mest interessante dimensjonene eller barrierene, er de som er knyttet til det kulturelle og det økonomiske feltet. I tillegg bør vi som nevnt være oppmerksomme på den vanskelige informasjonsjobben.

Den viktigste enkeltfaktoren som hindrer oss i å redusere forbruket av strøm på privatmarkedet synes å være størrelse. Antallet kvadratmeter som skal varmes opp er veldig høyt. Det er flere årsaker til at det blir sånn, som for eksempel et økende antall enpersonshusholdninger (som i sin tur kan ha flere årsaker). Her er det også materielle og fysiske barrierer inne i bildet, ikke minst i den forstand at boligmassen generelt ser ut til forutsette normalfamilien med to voksne og to barn. Dette befinner seg imidlertid stort sett utenfor fokusgruppematerialet.

Det er imidlertid helt klart at befolkningens drømmer om bolig og livsstil, representert ved fokusgruppedeltakernes visjoner, er å ta ut en eventuell økt rikdom i form av økt boflate. Forestillinger om det gode liv er sterkt knyttet til store, fleksible og velutstyrte hjem som muliggjør optimale tilpasninger mellom jobb, familieliv og hobbyer eller interesser, samt til et utstrakt sosialt liv; det meste organisert innenfor frittliggende eneboliger på store tomter med så vel haver som fri natur.

Voksende boliger er så vel en norsk som en internasjonal trend (Erling Holden, intervju med Bergens Tidende 2004, "McMansions. Not in my neighbourhood", The Economist, 2005). Den er problematisk fordi størrelsen på boligen ikke har noen "naturlig" begrensning, og fordi en mer eller mindre konstant økonomisk vekst setter flere og flere i stand til å begynne å forfølge drømmene sine.

Som en slags kompensasjon eller avlat for disse drømmene er folk også positivt interessert i ulike former for miljøriktig teknologi; varmepumper, styring, vannbåren varme og i noen grad solcellepaneler. Vi kan vel tolke dette dit hen at folk i stor grad ønsker å bevare og å utvikle den høytforbrukende vestlige livsstilen, men at de helst ser at de problematiske sidene ved den blir redusert ved hjelp av ulike former for ny produktutvikling og teknologisk fiks. Her ligger nok både miljøbekymringen og oppfattheten av klimaspørsmål under, og ideen om å kunne redusere driftsutgifter ved å investere i oppdatert teknologi.

Tendensen til økende antall kvadratmeter, på den ene siden, og teknisk energieffektivisering på den andre utgjør altså et slags kappløp i husholdningene, som har noe rebound-effekten å gjøre, og som langt på foregår uavhengig av aktuelle debatter om priser og fyllingsgraden i magasinene.

Den positive interessen for energisparende teknologi gjør at fokusgruppedeltakerne gjennomgående sier at de er positive til å ta opp lån for å investere i dag for å forbedre boligens energistandard og dermed redusere driftsutgifter på sikt (og muligens også øke boligens salgsverdi). Vi vet imidlertid ikke om denne formen for økonomisk rasjonalitet holder seg når forbrukeren må forholde seg konkret til en gjeldsbyrde som ofte er stor nok med det den er, særlig med tanke på dagens boligpriser.

For å kunne få noen effekt av den energisparende teknologien på aggregert nivå bør folk gøres oppmerksomme på at det ikke bare er når de er prosjektledere og byggherrer for nye boliger at de har muligheten til å ta gode energivalg. Mulighetsvinduet er nok atskillig større enn folk tror. Her ligger en formidabel informasjonsoppgave. Den må imidlertid gjøres, da strømsparende teknologi ikke vil kunne få noe volum dersom det kun installeres i nybygg.

Konklusjoner

Den viktigste enkeltbarrieren mot et lavere strømforbruk i husholdningene er tendensen til at boligene blir stadig større

Befolkningen er oppmerksom på eksistensen av energieffektiv teknologi og positiv til den, både som kostnadsreducerende og som miljøvennlig

Det er i *prinsippet* en vilje blant folk til å låne penger for å investere i dag for å redusere utgifter i morgen

Det vil kreve en betydelig informasjonsinnsats for å gjøre folk oppmerksomme på mulighetsvinduet; de virker lite oppmerksomme på energimessige endringer når de ikke skal bygge nytt

Litteratur

Bjørnstad, Even, Grande, Jorunn, Sand, Roald og Wendelborg, Christian (2005): Evaluering av tilskuddsordningen til varmepumper, pelletskaminer og styringssystemer, Nord-Trøndelagsforskning, NTF-rapport 2005:2, Steinkjær

Bondø, Tor-Hartvig (2006): Dyrere enn i Danmark, Verdens Gang lørdag 19. august 2006

The Economist (2005): McMansions. Not in my neighbourhood, November 5th 2005, side 52, Vol. 377 no. 8452

Flannery, Tim (2005): The Weather Makers. The History and Future Impact of Climate Change, London: Allen Lane/Penguin

Johansson, Thomas (1995): Rutinisering och reflexivitet. En introduktion til Anthony Giddens, Lund: Studentlitteratur

Rubik, Frieder og Frankl, Paolo red. (2005): The Future of Eco-labelling. Making environmental product information systems effective, Sheffield, Greenleaf Publishing Ltd

Shove, Elizabeth (2003): Comfort, Cleanliness + Convenience. The Social Organization of Normality, Oxford & New York: Berg

Strandbakken, Pål (2006): "Enova anbefaler!" – utfordringer og muligheter ved en anbefalesordning, notat til oppdragsgiver juni 06, SIFO Oppdragsrapport nr. 11, Oslo

Throne-Holst, Harald (2005): Husholdningenes energibruk. adferd, kunnskaper, holdninger og motivasjon, SIFO Oppdragsrapport nr. 10 – 2005, Oslo

Throne-Holst, Harald og Strandbakken, Pål (2005): From theory to practice – Towards an efficiency of consumption, Conference paper i Hertwich m.fl. red "Proceedings. Sustainable Consumption: The Contribution of Research, Workshop 10-12 February 2005, Gabels hus, Oslo, NTNU Program for industriell økologi, Rapport nr. 1/2005, Trondheim

TNS Gallup (2006): Profilundersøkelse private 2006, mai 2006, Oslo

Hjemmesider

Bellona: <http://www.bellona.no/subjects/>

Natur og Ungdom: <http://www.nu.no/energi/alternativ/>

Nettavisen: http://www.nettavisen.no/iinenriks/article_21082006

Tor Sandberg/Dagsavisen: http://www.dagsavisen.no/innenriks/article_23082006

Verdens Gang: http://www.vg.no/pub/vgart_24082006

Intervju med Erling Holden i Bergens Tidende: http://www.bt.no_02122004